

SZABÓ CSONGOR *

„Előadva, elfogyasztva”

Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest: Napvilág, 2015.

Nehéz könyvekről nehéz írni – szólhatna a jópofának szánt „N felütés”- írta Egry Gábor egy recenziója első sorában.¹ Nem tagadom, ez a frázis Egry ész- és szempróbáló kötetét olvasva többször is eszembe jutott, gyakran a „még nehezebb könyvekről még nehezebb írni” formában, bár talán ezzel jópofábban nem fogalmaztam. Azonban egyáltalán nem áll szándékomban az ismertetendő és az Egry bírálta Bárdi Nándor munkát ilyen szemszögből összevetni. Mert a két történész munkája a magyar kisebbségekkel foglalkozó „céhestársaiknak” nem kis elmélkedni- és emészténivalót „gyártott”. Ez mindenképp üdvözlendő, és jelzi azt is, hogy a magyar kisebbségtörténetírás jelentős fejlődésen ment át az utóbbi évtizedekben. Az eddig megjelent, a romániai magyar kisebbség két világháború közötti történetéről íródott munkák mellé helyezve Egry 556 oldalas könyvét elmondható, hogy más területekhez képest tekintélyes mennyiségű monográfia áll rendelkezésre a további kutatásokhoz.²

---

* A szerző az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója. E-mail: szabocsongor11@gmail.com

¹ Uő.: *Metszetek Prokrusztesz ágyából. Pro Minoritate*, 2014/1., 191. A bírált munka: Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbségek történetéről*. Csíkszereda: Pro-Print, 2013.

² Az eddig meegjelent, ezzel a korszakkal foglalkozó referenciamunkák: K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda: Pro-Print, 2007.; Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931-1940)*. Csíkszereda: Pro-Print, 2007. Természetesen ez

Egy Gábor eddigi munkáinak többsége is a kisebbségtörténet körébe sorolható.³ Ezek egy része az *Etnicitás, identitás, politika* című kötet előmunkálatának is tekinthető.⁴ Egy meglehetősen termékeny út vezetett az eddigi legerjedelmesebb munkájának megjelenéséig.

A kötettel kapcsolatban felmerülő számos kérdés közül talán először arra kell válaszolni, hogy hova is sorolható be Egy könyve? Első ránézésre talán a kisebbségtörténet adná magát, de maga a cím is jelzi, hogy ez nem fedi le teljesen a műfajt. Az etnicitás, identitás fogalmak alapján felmerülhet, hogy ez túl fog mutatni ezen, és egy interdiszciplináris megközelítésű kutatás eredményeit olvashatjuk. Az *Etnicitás, identitás, politika* ugyanakkor egyfajta határátlépés is, így egyszerre lehet a kisebbségtörténet, a szociológia, politikatörténet, társadalomtörténet, akár politikai társadalomtörténet, történeti szociológia is.

távrolról sem teljes historiográfiai beazonosítás. Itt a (történeti) időbeli és térbeli szűkítés mellett saját kutatásomhoz is felhasználható legújabb és ezzel mindenképp jelentős és megkerülhetetlen referenciamunkákat említettem.

³ Egy Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Budapest: Napvilág, 2008. Uő.: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi szászok pénzügyi rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835–1914).* Csíkszereda: Pro-Print, 2009.

⁴ *Otthonosság és idegenség. Identitáspolitikai és nemzetfelfogások Magyarországon a rendszerváltás után.* Budapest: Napvilág, 2010. A teljesség igénye nélkül néhány idekapcsolódó tanulmánya: *Erdély képek, Erdély mítoszok.* In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948.* Budapest: Osiris, 2009, 506–533.; *Egy régió, két nemzet, négy elit, avagy miért nem lett Erdélyből Transzszilvánia?* In: Czoch Gábor – Henri de Montety (szerk.): *Szolgálhat-e mintaként a francia-német kibékülés? Magyarország 20. századi történelme az európai építkezés fényében.* Budapest: Gondolat, 2010, 79–98.; „Bozgorok”. *Verbális sértés, gúny, inzultus a mindennapi magyar-román kapcsolatokban a két világháború közti Romániában.* In: Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János (szerk.): „nem leleplezni, hanem megismerni és megéteni”. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére.* Eger: EKF Líceum, 2011, 366–372.; *Keresztező párhuzamosok. Etnicitás és középosztálybeli kultúra a két világháború közti Erdélyben.* In: Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Határokön túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971–2010) emlékére.* Budapest: L’Harmattan, ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2012, 282–301.; *Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője, 1913–1918.* *Századok*, 2013/1. 3–32.

A szerző maga is foglalkozik a besorolhatósággal, röviden felrajzolva és bevallva, hogy honnan indult, hogyan változott meg útközben az általa követett kutatási irány. Eredetileg a magyar kisebbségek két világháború közötti, hagyományos értelemben vett politikátörténeti munka megírását tervezte, amit akkor a megírhatóság mellett még újszerűnek is gondolt (23.). Ez azonban az időközben megjelent munkák miatt más irányt vett. Egy „műfajváltását” még sem ez eredményezte, hanem a folyamatban lévő kutatás során megfogalmazódott kérdések iránti fokozottabb, és némileg szűkített érdeklődése: „Milyen szerep jut az önazonosságnak a politika sikerében vagy kudarcában? Miként próbálják meghatározni közösségeiket az egyes szereplők? Mi a hatása ennek a közösségre? Hogyan használhatják fel mindezt az elitek saját politikai törekvéseik érdekében?” (23–24.). Így lett a politikából identitáspolitika, és lett etnicitás is. Eddig a szociológia, a nacionalizmustanulmányok segítségével a nemzeteken (nemzeti diskurzusokon) belüli különbségek megnyilatkozásain keresztül jutott el. Az identitáspolitikával és a mindennapi etnicitással lett a kötet egyfajta „politikátörténet másképp”.

Ennek a könyvnek az identitáspolitika és a mindennapi etnicitás a két kulcsfogalma. Ez bátor lépés. Nem amiatt, hogy nem lenne bevett a társadalmi jelenségek, fogalmak történeti vizsgálata, hanem a nálunk még le nem folytatott elméleti és módszertani viták miatt. Az identitás/identitáspolitika kifejezések széleskörű használata (az etnikai vagy nemzeti mellett például gender, multikulturalizmus) ellenére sem tűnik teljesen tisztázottnak.⁵ Átfogó etnicitásdefiniációt vagy értelmezést nem ad a szerző, de Feischmidt Margit nyomán a különbségtétel társadalmi gyakorlatként használja.⁶ Úgy tűnik, ebbe az irányba főképp Rogers Brubaker és Jon Fox hatása alatt indult el Egy. Ők a magyar társadalomtudományban sem ismeretlenek, a 10 évvel ezelőtti kolozsvári kutatásuk nyomán létrejött, közép-európai

---

⁵ Hale, Henry E.: Mi az etnicitás. *Magyar Kisebbség*, 2009/3–4, 57. Itt számos etnicitás-értelmező munka is fel van sorolva, amellel eligazításként is használható. Walker Connor, Clifford Geertz, Benedict Anderson, Rogers Brubaker, Pierre van den Berghe, J.D. Fearon. Uo. 57–58.

⁶ Feischmidt Margit: *Megismerés és elismerés, elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában*. In: uő. (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010.

társadalomtudományi alapmunkának is tekinthető kötetük révén.⁷ Ezek alapján Egry Gábor is talán a Henry Hale általi etnicitást definiáló táborok („primordializmus” és „konstruktivizmus”⁸) közül e munkája nyomán az utóbbiba sorolható. Felmerülhet a kérdés, hogy egy főleg szociológiai, antropológiai módszerekkel kutatott jelenség hogyan vizsgálható történettudományi módszerekkel (is)? Nyilvánvaló, hogy Egry elméleti alapként a brubakeri, ezzel pedig a szociológiai megközelítést használja, ennek pedig empirikus terméke a még most is újnak ható kolozsvári kutatásról készült munka. Ahogy a szerző is említi, mindez történettudományi módszerekkel és megközelítéssel lehetetlen, hiszen megkerülhetetlen a reprezentativitás kérdése. A szerző itt sem ültet fel senkit, szerinte sem lehet a kolozsvári szociológiai kutatáshoz hasonló, a mindennapi etnicitás jelenségét megragadó reprezentatív mintát történeti forrásokból felállítani. Ugyanis csak a fennmaradt forrásokkal lehet dolgozni, ez pedig a történész szabad választását nehezíti, vagy akár el is lehetetleníti. Azonban a szabad választással talán mégsem így van, maga a történész is „zsonglörködhet” a fennmaradt forrásokkal, hitelességüket is megítélheti, vagyis egyfajta önkényes szelekció lehetősége mégis fennáll, nem beszélve, hogy ugyanazon források másképp való értelmezhetősége is gyakran előfordulhat, vagy ezek instrumentalizálhatók is. Ez akár hitelességvesztéssel is járhat, de talán mégsem tévedek (nagyot), ha egy ilyen lehetőséget valósnak tartok. Tehát Egry azzal a saját maga által is elismert dilemmák⁹ meglétével, a reprezentatív minta felállításának lehetetlensége és a

⁷ Brubaker, Rogers – Feishmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L'Harmattan, 2011.

⁸ A konstruktivizmust emellett körülményfüggőnek, instrumentalizálónak is lehet nevezni. Hale, 2009. 59.

⁹ A szerző ennek kapcsán így fogalmaz: „mindazonáltal szembe kell nézni egy olyan módszertani problémával, ami a megismerhetőség korlátja is lesz. A vonatkozó fejezetben részletesebben is szó lesz arról, hogy az egyéni etnicitás megismerésére felhasznált források – bármilyen széles körből kerüljenek ki – jellegüknél fogva nem lehetnek statisztikai értelemben reprezentatívak, vagyis közvetlenül nem alkalmasak arra, hogy ezek alapján a társadalom vagy kisebbségi csoport egészére igaz jellegzetességekről beszéljünk, sem arra, hogy az egyes jelenségek elterjedtségét számszerűen is megbecsüljük”. (38.). Eddig a dilemmák felsorolása, a gondolatmenet másik részére a munka melletti érveléskor visszatérek.

„kész empíria” hiányában kezdte el ezt a munkát. A dilemmák mellett azonban mégis vannak források, és lehet „beszéltetni” őket. A kötet forrásbázisa a magyar, angol, német, román nyelvű szakmunkák mellett a magyarországi és romániai levéltári források voltak.

A kötet elméleti kiindulópontjához visszatérve, egyben össze is foglalva azt, látható, hogy többek közt – és itt számos nyugat-európai szakirodalommal együtt – talán Brubakerre van a legtöbb hivatkozás, ő az elméleti „bázis”. Természetesen maga Egry is reflektál a brubakeri triadikus modellre és alakítja is azt, megteremtve a maga elméleti pozícióját is. A triadikus modellt (ami gyakran sokszögű, akár karácsonyfa-szerű átalakítást szokott kapni) Egry négyszöggé formálja át, ezzel egyrészt előrevetítve, hogy a szokásos csoportokon kívül lesz még egy elem ebben a talán egyszerűnek tűnő – de azért gyakran mégsem az – viszonyrendszerben. Túl is lép tehát ezzel a magyar kisebbségeken, beemelve a (földrajzi) többségi regionális/regionalista csoportokat.

Brubaker és társainak, és többek között Tara Zahra nemzeti közömbösség (*national indifference*) elméletei azok, melyeket Egry használ az elemzésben. A kötet törzsszövege három elkülönített részre tagolódik: az identitásra, a szakpolitikákra és stratégiákra, valamint a mindennapokra. Ezeket keresztül eljutunk Budapestről, Prágától, Pozsonytól, Bukaresttől Szlovenszón, annak déli részén, Erdélyen keresztül Losoncra, Karánsebesre, Uzonba, Bálincba; az identitáspolitikai diskurzusait megteremtő intézményeken, Magyarországra utazó diákokon, népszámlálási biztosokon, állambiztonsági dolgozóktól néptribunáig, teniszbiztosokig, falusi csőszig, „hülye” csendőrig. Persze ezek mellett még nagyon sok szereplője van ennek a kötetnek, de ez a felsorolás is érzékelteti a sokhelyszínes és sokszereplős kötet szerkezetének karneváli gazdagságát. Ennek megfelelően a különböző tanulmányok több szinten tárgyalnak különböző jelenségeket. A *Barátok között?* rész a különböző, állami, kisebbségi és regionális nacionalizmusok ön- és egymásról alkotott képük révén a kölcsönös, gyakran nem is statikus viszonyrendszerével foglalkozik, melyet a magyar–magyar, anyaországi–kisebbségi kapcsolatrendszer bemutató rész követ. A második, valamint a harmadik rész már specifikusabb esettanulmányokból, például a Külföldiek Kollégiuma keretén belül Magyarországon részképzésben részesülő, a jövő kisebbségi

értelmiségi rétegének néhány potenciális képviselőjének anyaországi tapasztalataival, a „hivatalos” nemzetfelfogáshoz való viszonyukkal, valamint a továbbiakban egyén és állam találkozásokor az etnikai kategorizálással, önazonosítással, nemzetiségmeghatározással foglalkozik. Ez utóbbit a címével a nemzeti központok identitáspolitikai merev kategóriáira utaló *Prokrusztész ágyai* alfejezetben az 1930-as csehszlovákiai és romániai népszámlálások esetén keresztül, a román állambiztonságnak az „irredenta” fogalmi használatával, valamint az 1934–35-ös romániai köztisztviselői nyelvvizsgák bemutatásával tárgyalja. A mindennapi etnicitást pedig lokális, néhol mikrotörténeti dimenzióban tág – főleg erdélyi – földrajzi környezetből felhozott esetekkel elemzi.

A kötet három része egyben az elemzés különböző szintjeit is képviselik, az identitáspolitikával foglalkozó első rész a (nemzetiesítő) állam mellett inkább egy hivatalosnak is nevezhető szint, melyben identitáspolitikát gyártanak a csehszlovák, magyar, román állam mellett a regionális és kisebbségi elitek is. Az ezek közti viszonyrendszer a mi és ők különbségek kapcsolatában a minden csoport által konstruált nézőpontok alapján rajzolódik ki. A csoportönazonosságok, csoportönazonosság elvárások megfogalmazásai a nemzetkonceptiókon keresztül válnak dinamikussá. Az időbeli keretek azonban túlmutatnak az 1918–1944 közti időszakon, ugyanis a „mi” és „ők” identitáspolitikai látászögei már a világháború előtt is léteztek. A viszonyrendszerben pedig mintha mégis a Magyarország és magyarokról alkotott kép kerülne túlsúlyba. Nem elsősorban azért, mert a szerző szerint ez így helyénvaló, hanem a magyar csoportokhoz a szereplők összessége viszonyult. Ez általában egy negatív képet jelentett az oligarchikusnak, arisztokratikusnak, elnyomónak, ázsiaiinak, barbárnak vélt népről, szemben a (csehszlovák) demokratikus republikanizmussal, valamint az addig jogtalanul elnyomott, őslakos, római származású románokkal. A kép azonban nem ennyire egyszerű (miért is lenne), ennek több szintje van, és néhol előfordulhat átjárás is. Egy egységesnek vélt és láttatott nemzeten belül lehettek eltérő, akár szembenálló identitásképzetek, auto- és heterosztereotípiák. Egy Gábor ezzel a nemzeten belüli etnicitást fedezi fel. Így jelenik meg a szubszidiarisztikus nacionalizmus, amely a kisebbségi csoportokat önmeghatározásuk alapján jellemzik, „vagyis a nemzetépítés és a nemzeti önmegvalósítás önálló, a központtól

független képviselőinek látják és láttatják magukat, a terepismeret és a létező interetnikus kapcsolataik jogosítanak fel arra, hogy önállóan véghezvigyék az egyébként közösnek felfogott nemzetépítést” (212.). Ez pedig Egry szerint főleg az erdélyi magyar, erdélyi román, kisebb mértékben a felvidéki magyar közösségeket jellemezte. Előbbi 1940–1944, az erdélyi román a két világháború között működött, a felvidéki/szlovenszkói pedig a visszacsatolás utánig. Ez talán annyira nem újdonság, a brubakeri triadikus modell működésének egyik fontos eleme, mégpedig hogy a nemzeti kisebbségek is nemzetépítő csoportként léphetnek fel. Ami újdonságnak tűnik, az az, hogy regionális/regionalista nemzetépítések a nemzeti jellegű csoportképzésig juthatnak el. A szlovák autonomisták esetében a szerző az erdélyihez hasonló mértékű regionalizmust nem fedez fel, ami a látványos erdélyi/regáti viszonyrendszerben etnicitást is képzett.

Ennél a kérdésnél érdemes megállni, a kötetben ugyanis többször előfordul ez a fajta vélt erdélyi román regionalizmus. Mint szereplők vagy működtetők ebből az elitből Alexandru Vaida-Voevod, valamint Iuliu Maniu neve fordul elő többször. Ők az erdélyi politikai elit vezetői, azonban a Romániával való egyesülés központi figurái is. Miközben kétségtelenül ehhez a régióhoz tartoztak, ennek elitjébe is, az egyesülés létrehozásában, valamint Románia politikai életében játszott szerepük sem támasztja alá a regionalista, központtal szembeni, akár etnikai különbséget is létrehozó nemzetépítési igényt. Ennek bizonyítására Egry kevés forrást használ, többnyire hagyatékokat (természetesen nem az egészet). Diskurzív téren is létezett egy különbségtétel (akár etnicitás is) az erdélyi és regáti elit között, azonban arról is lehet ebben az esetben szó, hogy a román nemzetépítés vezetéseért folytatott pozícióharcra párhuzamosan folyt a vetélkedés a nemzeten belüli nemzeti hitelességért (ki a jobb román). Attól még tehát, hogy az erdélyi románoknak van regionális diskurzusuk, még nem biztos, hogy ettől egyben regionalisták is.

Az identitáspolitika eszmetörténeti vizsgálatánál az alapos részletesség mellett egy kisebb mértékű arányeltolódás is észrevehető Csehszlovákia felé. Egry szerint a pártok mentén egy pilléresedettebb társadalomról lehet beszélni, a magyar kisebbségeken belül a románaiain kívül máshol erősebb belső törésvonalak fedezhetők fel a számszerűen is jobban mérhető

aktivista csoport miatt, azaz a szociáldemokratákra való átszavazás miatt is. Románia esetében az OMP-központúság miatt etnopolitikailag homogénebb viszonyok voltak. Egrynél az is látható, hogy szándéka szerint ennek dekonstruálásától nem zárkózna el, de ezt nem mondja ki. Megemlíti, hogy voltak azért az OMP-vel szembenálló erők is, csekély befolyással – de szép számmal –, valamint érezhető egyfajta érzékeltett kétely is az OMP által a választások esetén hangsúlyozott és megtestesített pártegység iránt. Vagyis a választási visszaélésekkel indokolt gyengébb (a népszámlálási etnikai arányt el nem érő) OMP választási eredmények magyarázata szerint mintha inkább plasztikus, mint bizonyított lenne.

Csehszlovákia esetében az ottani történeti munkák használata lehetővé tette az aktivisták társadalmi beágyazottságának vizsgálatát, ilyen szempontból tehát itt ideálisabb terepről van szó. A demokratikusabb berendezkedés is lehetőséget nyújthatott az azonosuláshoz. Egy bizonytalanul és elvétve azért Románia esetében is felfedezni vél ilyesmit. Ez meglehetősen ingoványos terep, mivel a két világháború közötti romániai politikai rendszer demokratizmusának jellemzésétől a magyar történészek elzárkóznak. Az ellenpontosásra a román történetírást azért nem hívja segítségül a szerző, mert a román nemzeti látószögű történetírás talán szerinte is idealizálja a királyságot. Egy kijelentése a román demokráciáról és egy potenciális, de korlátozott magyar azonosulásról nemcsak a forrásalapú bizonyítás hiánya miatt tűnik kevésbé megalapozottnak, hanem a korabeli román „demokráciának” főleg a választások idején megnyilvánuló demobilizáló (erőszak, visszaélés, csalás), akár a politikai közösségből kizáró jellege miatt, ami a kisebbségek részéről történő azonosulást nyilván megnehezítette. Maga a rendszer is kizárta a kisebbségeket a hatalomból, nem beszélve a diskurzív térről, a nyilvános kisebbségképről és annak alakulásáról, valamint az azonosulást elősegítő demokráciatapasztalatok is hiányoztak.

A vizsgált csoportok körében is eltérő demokráciaértelmezések léteztek, akár egy „nyugatiasabb”, köztársasági, Csehszlovákiával azonosuló, ezzel Magyarországot is elutasító önazonosságképhez vezető, vagy magyar részről a csehszlovákiai minta delegimitálását megcélzó, antiliberalis demokráciafelfogás, valamint népszolgálati demokráciaértelmezés miatt. Egy szerint a kisebbségi magyar identitáspolitikák közötti legnyilvánvalóbb hasonlóság a mindkét

esetben fellelhető organikus nacionalizmus. (A kérdés: lehet-e ez másként, ha eleve etnokulturális alapon szerveződtek meg ezek a közösségek?) Ennek legfontosabb korabeli megnyilvánulásai a fasizmus és a nemzetiszocializmus, vagyis szükség van az ezekhez való kapcsolódás vizsgálatára. Ez egyben egy újabb pozicionálás más, a magyar kisebbség történetével foglalkozó történésekkel szemben: „általában arra helyezik a hangsúlyt, hogy a kisebbségi pártok vezetői rendre elhatárolódtak a náci berendezkedés modelljétől, általában ózdkodtak az állam előtérbe helyezéséig, illetve sokuk számos kérdésben nem fogadta el a zsidóság kirekesztését, vagy egyéb radikális disszimilációs nézeteket. Emellett rendre megemlítik a különböző kisebbségi identitáspolitikák keresztény alapjait, mint ami nem összeegyeztethető elsősorban a náciizmussal, továbbá visszhangozzák a kisebbségi szereplők önjellemzését maguk és közösségük demokratikus voltáról. A végső következtetés tehát általában az, hogy mivel nézeteik nem *azonosak* [kiemelés a szerzőtől – SzCs] sem a fasiszta eszmerendszerrel, sem a náciizmussal, így közülük sem lehet ezekhez”. (208.) Egy itt valami új szemléletet próbál behozni, és Roger Griffin generikus fasizmuselméletéhez nyúlt.¹⁰ Ez ugyanolyan leegyszerűsítésnek tűnik, mint a szerző által is annak – valamint „episztemológiai képtelenségnek” – vélt, a náciizmust és a fasizmust egyedi jelenségnek tartó koncepciók. Azzal egyet lehet érteni, hogy a korszellem hatott a kisebbségi identitáspolitikákra, a nemzetkoncepciókra, de én mégis másképp közelíteném meg. Egyrészben észlelhető egyfajta bizonytalanság, azonosíthatóságukat azonban csupán Mussolini mozgalmához egy lábjegyzetben állapítja meg (210.). Egyrészt az antiliberalizmus automatikusan nem jelenthet fasizmust, és itt talán érdekesebb lett volna a fasizmus szakirodalmát alaposabban feltárni, ám persze ez már felvetheti annak kérdését, hogy ez mennyire feszítette volna tovább a kötet tematikus kereteit. A fasisztának vagy nemzetiszocialistának tartott szervezetek esetében az látható, hogy egy militáns (tömeg)mozgalom

---

¹⁰ A fasizmus a kultúrán keresztül ragadható meg, „a fasizmus (és vele a náciizmus) egy olyan eszme, amelynek magja a hit vagy a mítosz, hogy a degenerálódás korát, a liberális világrendet maga mögött hagyva a nemzet megújul és megifjodva megszületik”. (208.) Azt Egyr is megjegyzi, hogy mindez vitatható, de érvényes kategorizálásként használhatónak tartja.

állt mögöttük.¹¹ A korporatív társadalomkép sem tekinthető csak fasiszta sajátosságnak, hanem a keresztényszocializmusba is beépültek, utóbbi eszmeáramlat például a romániai magyarok esetében említésre sem kerül, holott itt is létező jelenség volt, ha nem is a Csehszlovákiában létrejött pártkeretekben.

Tehát az identitáspolitikák sem befele, sem kifele nem statikusak.¹² Ezzel ebben a korszakban is jelentős identitáspolitikai változások mehettek véghez, az egymáshoz fűződő, de a vélt csoportbeli viszonyokat is átrendezve. Az identitáspolitikák hálózatát, változásait áttekintve Egry egyik kérdése az, hogy „beszélhetünk-e arról, hogy a két világháború közt kialakult két, addig nem vagy nem abban a formában létező közösség, amelynek képviselői magukat egy sajátos csoportidentitás megjelenítőinek láttatták?” (204.) Itt úgy néz ki, Erdély esetében könnyű válaszolni, ugyanis már az első világháború előtt is létezett – szerinte – a regionális identitás. Ezzel szemben a „felvidékiség” húsz év alatt jött létre, és utána a magyar parlamentbe behívott képviselők magyar pártokba lépésével megszűnt. Ezzel kapcsolatban felmerül az, hogy a Szlovákiában maradt magyarság körében ez nem maradt mégis meg, vagy akár a behívott parlamenti képviselők egyéni szintjén, jól körülhatárolható regionális szervezet nélküli formában, akár a politikai pozíció nélküli szférában? Természetesen erre nemleges is lehet a válasz.

Az identitáspolitikák sikerességének „tesztelését” több szinten végzi el Egry Gábor. A középső szint – négy esettanulmány – az állami identitáspolitikák gyakorlatának szintje, és a mindennapi szint. Mindkét részben az egyén kerül középpontba, az addigi „közösségi reprezentációs” szint után. Egry szerint „az identitáspolitika aktív, nyilvános megjelenítése csupán konstrukció, bizonyos értelemben ajánlat a csoportidentitásról, és nem a csoporttagok önazonossága”. (217.)

¹¹ A kisebbségi magyar pártok esetében ez nem létezett, nem voltak kisebbségi magyar „szénásingések”, Csíkszereda vagy Sepsiszentgyörgy központjában masírozó székelruhás bajszos mellényesek.

¹² Az identitáspolitika szempontjából a 30-as évek tájékán fellépő nemzedékek mind Csehszlovákiában, mind Romániában (*Erdélyi Fiatalok, Hítel-kör*) jelentős változást és egyben kihívást is jelentettek a budapesti magyar identitáspolitikának. Ez kompromisszum révén Erdélyben megoldottnak tűnt, Csehszlovákiában a *Sarló* mozgalom identitáspolitikai „kizárásával” járt.

Ennél a két résznél azonban felfedezhető a fókuszbeli aránytalanság, valamint az összehasonlítás csorbulása. A második rész négy esettanulmányából kettő, de inkább három romániai és romániai magyar-központú. A mindennapokról szóló rész is majdnem teljesen Erdély-központú, azonban észrevehető a törekvés ennek kiküszöbölésére. Ahogyan a Magyarországra a harmincas években tanulmányi útra érkező, előzetes szelektáláson átesett (vagyis potenciálisan a budapesti identitáspolitikába illeszthető) diákokról szóló esettanulmányban magyar(országi)-magyar egyéni szintű kapcsolatok rajzolódnak ki. Ez a „föltett” nemzedék Magyarország-képének (át)alakulásának esettanulmánya, ami a nem magyarországi szocializáció eredménye is. A meglévő pozitív, „nemzetegyesítő” talákozások mellett a megtörtént csalódások is szerepet kapnak (hangsúlyosabban is), például az először pozitív Magyarország-kép fokozatos átalakulása a már eleve – főleg a társadalmi viszonyok miatti – negatív képpé. Emellett az elvártak gondolthoz viszonyítva talán meglepőnek tűnő Románia-képet állítanak szembe a magyarországiak „torz”, sztereotip képével, a vélt nemzetiesítő, sérelmeket okozó államból minta lesz. Egy csak a diákok Romániát, a román nacionalizmust mintaként felállító megnyilatkozásait elemzi, azonban itt az is észrevehető, hogy torzkép találkozott torzképpel, ugyanis a két világháború közötti Románia távol állt a harmonikus társadalom mintapéldájától. Itt érdemes lett volna árnyalni azt, hogy a diákok által felállított modell inkább egy elvárás-kép volt, amit a romániai társadalomszerkezet kritikájából meríthettek. A homogenizált, törésvonalak nélküli egységes nemzeti társadalom csak célkitűzés volt, távol a harmincas évek romániai viszonyaitól. A Vasgárda mint nacionalizmus-minta pozitív példaként való szembeállítás a puhának vélt magyar nacionalizmussal szemben, a meglepetés ereje mellett, rejtve utalhatott a diákok román állam- és társadalomképeire is. Ebben az esetben is azonosulhattak a Vasgárda állam- és társadalomképpel, ami elfordulást is jelentett az államtól.

Több esettanulmány révén a szerző arra az eredményre jut, hogy a nemzetiesítő állam nem is volt olyan nemzetiesítő. Vagyis nyilvánosan, programszinten az lehetett, de több esetben, és ha egyéni szintekre kerül az elemzési kísérlet, más rajzolódik ki. Személyes kedvencem az esettanulmányok közül a román állambiztonságnak az *irredenta* megfigyeléséről szóló rész. Ezt

tartom a kötet, a Külföldiek Kollégiumába „utazó” diákokról szóló írása mellett, a legerősebb esettanulmánynak, ha nem is feltétlenül az értelmezés, hanem a társadalomtörténeti megközelítés és a forráskritikahasználat miatt. Kiderül, hogy egységes irredentafogalom a román állambiztonság (Siguranța) „szótárában” nem létezett, az hely- és tisztviselőfüggő volt. A siguranță szó jelent biztonságot és magabiztosságot is, utóbbival tehát ezt a szervet nem lehet megvádolni ebben az esetben.¹³ Egyri szerint pedig az iratokban fellelhető *irredenta* a „hagymához” hasonlít. (326.)¹⁴ A szerző szerint, ha potenciálisan majdnem mindenki irredenta lehetett, aki nem román volt, maga a fogalom üres halmazzá válik (ami ugyanakkor tele van), ebből a körből csak az érintettek románná válásával lehetett kilépni.¹⁵ Ha erzsébetvárosi, máramarosszigeti, székelyudvarhelyi vagy csíkszeredai magyar volt az illető, emellett még középosztálybeli is, nagyobb esély volt arra, hogy háborús helyzetben internálótáborba került. Ha dolgozó és nő, netán még magyar is, akkor pedig jó esély volt a kommunista jelzővel való stigmatizálásra.

Ezzel a résszel szemben a legkevésbé meggyőzőnek az 1934–1935-ös román nyelvizsgákról szóló tanulmányt tartom. Itt Egyri Gábor felfedezni vél egy közigazgatási alkalmazotti szolidaritást, prefektusmozgalmat a kisebbségi alkalmazottak megtartása érdekében, akár az állam rendelkezéseivel szemben is. A vizsgafogalmazásokat forrásként használva egy identitáspolitikailag nem besorolható, nemzeti szemszögből peremhelyzetben lévő – a „magyar sérelmi propaganda szerint nem is létezhet”¹⁶ – közeget

¹³ Így lesz a siguranța-ból nesiguranță (bizonytalanság).

¹⁴ Vagyis a koncentrikus körökhöz.

¹⁵ Ebben az esetben a reprezentatív minta is érvényesül, 1933-as listák alapján több mint 1200-as létszámmal.

¹⁶ Az Országos Menekültügyi Hivatal keleti menekültek számát megállapító összeírást használja, eszerint pedig minden közalkalmazott el kellett volna menekülni. A 197. 000 menekült közül 20.000 ember volt közalkalmazott, ezt összevetette az 1910. évi népszámlás foglalkozásszerkezeti adataival, ami a Bánsággal és a Királyhágón túli (történelmi Erdély) területekkel együtt 18.000-t mutatott. Eszerint a Partiummal és a többi Romániához kerület területekkel együtt kijönne a 20.000-s szám. Itt azonban esetleg legalább említésszerűen azokat a kételyeket is el lehetett volna oszlatni (egy alapos kutatás időigényes is lehetett volna), hogy a nyolc év alatt volt-e, akár a háború következtében is, a közigazgatást felduzzasztó ok. Emellett az sem tisztázott, és nem is könnyű

lát. Ugyanezeket használja az önazonosítások megállapításához is. Ezzel kapcsolatban két dolgot tartok problematikusnak, vagy legalább nem elég megfontoltnak. Egy ilyen vizsgahelyzetben, ahol talán mégsem szigorú elvárás, hogy az állami lojalitást deklaráltan bizonyítsák a vizsgaalanyok, attól a közigazgatási, egyben állami alkalmazottól való elvárás is. És egy ilyen típusú, a nemzetiesítő állammal szembeni aszimmetrikus, vagy kiszolgáltatott helyzet nem ideális terep az önazonosítás belső, saját korlátozás nélküli felmutatására. Valamint ezekben az esetekben nem ismerjük a magánszférát, az „öszinte” – belső – egyéni meggyőződést, a magyar kisebbséghez vagy nemzethez való viszonyukat, például hogyan szavaztak, privát közegben hogyan viselkedtek. Az ortodox templomoknak a városi térben elfoglalt pozitív képének hangsúlyozása pedig egy vélt elváráshoz való igazodást is jelölhet. Több megyét lefedő forrásanyagot használ, a tipologizálhatóság látszatát keltve, még ha ezzel bizonyítottnak is tűnhet, hogy volt prefektusi ellenállás, létezett köztisztviselői presztízs, akár a nemzeti szolidaritáson is túl. Am olyan kisrégiókra vonatkozó irategyűttesek vannak itt túlsúlyban, ahol a kisebbségekkel szembeni nemzetiesítés szükségessége alacsonyabb volt, szemben a többszámú magyar vagy nagyobb magyar lakosságú területekkel, ahol a magyar nyelv jelöletlensége (vagyis dominanciája) lehetett a jellemző. Valamint a szerző által is említett pragmatikus – nem volt kellő szakember – szempontoknak is fontos szerepük volt.

Egry Gábor könyvében a mindennapi etnicitáshoz vagy általa határtermelésnek is nevezett jelenséghez szeretne eljutni, talán ezzel tud a legújyszerűbben, eredetibben fellépni. Neki is vannak kételyei ezzel kapcsolatban, tisztában van a korlátokkal, de azért mégis járható útnak véli: „[...] Mégis az a tény, hogy ezek a források a két világháború közötti Románia létezésének teljes időszakában annak minden megyéjében megtalálhatók, és a kirajzolódó jelenségek egyaránt megfigyelhetők falusi és városi, munkás és paraszt, középosztályi és elit közegben, megengedi azt a következtetést, hogy az etnicitás későbbiekben bemutatott jellegzetességei nem kötődtek különleges, speciális körülményekhez, és nem csupán kivételes eseteket jelentettek, hanem az ország minden részén és a társadalom

---

vállalkozás, hogy az uralomváltás alatt a (magyar) kilépők helyére kerültek-e addig nem a közigazgatásban dolgozó magyarok.

minden részében fellelhetőek voltak. Bár az így nem eldönthető, hogy a társadalmi interakciók pontosan mekkora részét jelentették, arra alkalmas forrásanyag, hogy az eseteket tipizáljuk, és besoroljuk”. (38.)

Egry két, szerinte egymást kiegészítő megközelítést alkalmaz, a már említett kolozsvári kutatás során használt etnicitási megjelenés típusait (ugratás vagy gúnyolódás, hallgatás vagy tabusítás, konfliktus, nemzetileg megjelölt kategóriák közötti választás), valamint Jon Fox és Cynthia Miller-Idriss tipológiáját (nemzetről és a nemzettel történő beszéd, nemzeti fogyasztás, nemzethez tartozás performálását, nemzetileg jelölt kategóriák közötti választást). Szerinte a kettő közül a második a történeti források esetében alkalmasabb. Nagy mennyiségű anyagot és esetet vonultat fel, melyek többszintű, etnikai, társadalmi határtermelést eredményeztek. Maga az etnicitás mint „történet”, társadalmi gyakorlat is bonyolult jelenség. Más és más viszonyulások történhetnek, amiben nem is az államnak, hanem az adott helyzetnek, helyi közösségnek van döntő szerepe, és gyakran a helyiek és a kívülről érkezők közötti viszonyról mond el sokat. Ezzel pedig, állítja Egry, a nemzeti közömbösség (Zahra) ebben az esetben nem használható, mivel a reakciónélküliség nem jelenthet nemzeti közömbösséget, hanem bevett társadalmi szokások eredménye. Az esetek felmutatása során is észrevehető a lokális szinteken létezőnek vélt határok merevségének megkérdőjelezésének a szándéka, egyben pedig a határátlépés lehetőségének a felvázolása, az együttélésből is következő természetesnek vett, ezért már mindennapivá vált, elfogadott és a gyakran már etnikai jegyeket nem is feltétlenül hordozó különbségek állandósulása, ami a kívülről, az állam vagy máshonnan érkezők részéről válhatott rendkívülinek látottnak, előzetes tudás hiányában pedig sokszor félreértetté. Ilyen lehetett olyan, etnikailag jelöltnek tűnő megnyilvánulások, mint a tánc (csárdás, hora), a katonadalok éneklése.

Az etnicitás újraértelmezését, az etnikai törésvonalak eltűnését, az átjárhatóságot pedig leginkább a középosztály esetén véli megalapozottnak. Egry bemutat (megkonstruál) egy közös erdélyi középosztályi kultúrát, ahol például az „oláhozás” sem jelent sértést, de nemcsak itt, hanem általában is a társadalmi státusnak meghatározóbb szerepet szán. Ezzel létrehoz egy idealizált középosztályképet, ami azért is tűnik ambivalensnek, mert az

identitáspolitiká-termelők is jórészt idetartoztak, és az identitáspolitikák viszonyrendszerét tekintve nem testvéri szereteten alapul, hanem kevés kivételtől eltekintve rivális közösségépítést működtettek. Ettől függetlenül olyan egyedi esetekben, ahol az érintkezés elkerülhetetlensége miatt akár tiszteletből is létrejöhetett az elhallgatás, vagy régi barátságok, ismeretségek esetén eléggé bizarr lett volna mégis az etnikailag jelölt viselkedés. Az ambivalenciával pedig maga a szerző is tisztában van: „[...] ezzel együtt talán túlzás lenne közös középosztálybeli kultúráról beszélni. Elég egyértelmű, hogy a bemutatott esetek inkább egy köztes mezőre utalnak, ezek mellett intézményesen is létezett a magyar és román középosztályi világ. Magyar és román kaszinókkal, klubokkal, egyesületekkel és persze a nemzeti kultúra nagyon is nemzetinek tekintett intézményeivel, színházakkal, operával, zenekarokkal. [...] Ahol a közös középosztálybeli kultúra felszínre bukkant, az éppen a könnyedebb műfaj és a szórakozás volt, ez jelentette azt a köztes teret, ahol elhalványult a nemzeti hovatartozás jelentősége”. (459.) Mindemmellett a mindennapi etnicitással foglalkozó rész kétségkívül egyben szórakoztató is.

Végül is mit akar elmondani Egyri Gábor ezzel a programadó szándékkal is írott könyvében? Egyrészt pozicionálta magát egy hanyatlástörténetet meghaladó pozícióba, ahova sikeresen elhelyezte magát, de ezzel nem biztos, hogy teljesen egyedi vagy eredeti státuszba lépett. Mindenképp hiányoltam, ha nem is nagyon átfogó, de egy reflektáló, akár polemizáló historiográfiai fejezetet, ami a beazonosítást is segíti, mit/kit tekint ő sérelemtörténetnek/sérelemtörténetírónak. Úgy tűnik, hogy témakiválasztása révén is a sérelmek – azért nem totális – delegitimálására törekedett. Azonban mintha a mondanivalója több esetben a kellő bizonyítás hiányát láttatja, ugyanakkor az alkalmazott módszer kellően alkalmas arra, hogy a két világháború közötti identitáspolitikai elvárások és a mindennapok, valamint az egyéni szint között előforduló ambivalencia léte elfogadható legyen. A mindennapi esetek pedig a szerző szerint arra is rávilágítanak, hogy a trianoni traumának nevezett jelenség sem olyan magától értetődő, mint ahogy tűnik. Önmagában traumatikus jellege sem mindig, mindenkinél és mindenhol egyértelmű, ahogy az sem, hogy az ezután bekövetkezett folyamatok Trianon nélkül nem történtek volna meg, ezzel pedig inkább kulturális traumaként, mozgósítási eszközként működött,

ennek a sikere pedig inkább korlátozott, semmint hogy teljes lett volna. Mindez számszerűsíthetősége nyilvánvalóan nehéz, majdnem lehetetlen, de ugyanúgy biztosan létezett az ezzel való mozgósítás – még ha nem is teljes – sikere. Konkrét adatok hiányában ez a kérdés interpretációs közegeben marad, érvekkel több részről is, de talán – akár eltérő mértékű – közép- és hosszú távú jelentősége megkérdőjelezhetetlen.

A szerző által választott összehasonlító módszer is működik, főképp az identitáspolitikai résznél, azonban ahhoz, hogy ez teljesebb legyen, mind Csehszlovákia, mind Románia esetében hasonló mélységű kutatásokra lesz szükség, mivel ezzel a számonkérhetőség (és akár az önkényesség vádjja) fennmarad. Ha nem is épp minden kisebbségi magyar közösségre, de ki lehet terjeszteni ezt a módszertant legalább Délvidékre és Kárpátaljára, de talán jogos például a Székelyföld esetében is a szélesebb merítés. Emellett további kutatások számára az etnicitáskutatás időbeli kiterjesztése is indokolható a dualizmus és az államszocializmus korszakára. Egy Gábor módszere, a társadalomtudományos megközelítés nem általános a magyar kisebbségi történetírásban, és nem biztos, hogy ez rövid időn belül meg fog változni. Nem egyszerű olvasmány, azonban inspiratív. Megközelítése, elméleti igénye és igényessége, a választott módszertan tiszteletreméltó, újszerű és többnyire működőképes is, a mondanivaló elgondolkodtató, és legalábbis a korszakkal és a témával foglalkozó történészeknek megkerülhetetlen, a helyi dimenzió beemelésével pedig remélhetően historiográfiai irányteremtő is lesz.